

2022, 9(2): 487-510

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2022.2.487-510>

Makaleler (Tema)

MİLLİYETÇİ ROMANTİZM: ERİL BİR TUTKU OLARAK POPÜLER MİLLİYETÇİLİK

S. Yetkin IŞIK¹, İlker Özdemir²

Öz

Milliyetçilik yukarıdan/siyasi elitler/iktidarlar tarafından inşa edilen bir politik kurgu olmasına rağmen konu üzerinde yazarların da işaret ettikleri gibi, kurgular gerçeklerle, teori pratikle her zaman örtüşmez ve milliyetçiliğin toplum tarafından nasıl alımlandığı ve hangi dinamiklerle içselleştirilip, eylemlere uyarlandığı veya sürekliliğinin nasıl sağlandığı devletler tarafından kontrol altında tutulamaz. Milliyetçiliğin tek bir toplum içindeki çeşitliliği ve konjonktüre göre değişkenliği de bu kontrol edilemezliğin bir kanıtıdır. Bu yazıda popülist milliyetçilik bir ideoloji olarak değil bir söylem olarak ve tetiklediği duygusal eğilimler olarak ele alınmıştır. Milliyetçi romantizm bu duygusal eğilimlerin ifadesidir ve bu romantizm biçimi erillik, anti-entelektüalizm ve şiddet/militarizm gibi birbirine bağlı öğeleri içermekte olup, bu yazıda romantik milliyetçi eğilimler birbiriyle bağlantılı olan erilmerkezcilik, anti-entelektüalizm ve şiddet/militarizm bağlamında ele alınmıştır. Milliyetçi romantizm güçlü olma ve güçlü görünme çabası ile biçimlenen eril tutkulara dayanmaktadır. Bu çerçevede erkeksi değerler olarak şiddet ve militarizm yüceltilirken, erk(eklik)in kaybı olarak görülen düşünsel, etik ve

¹ S. Yetkin IŞIK, Doç.Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, syetkini@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5043-370X

² İlker Özdemir, Doç.Dr, Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü, ilkerozdemir@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7148-1604

Makale Gönderim Tarihi:13.09.2022 | Makale Kabul Tarihi: 13.12.2022

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2022. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

estetik çabalar değersizleştirilmektedir. Eril değerlerin bu denli yüceltilmesi ve öne çıkıyor olması, sonuç olarak, iyi düzenlenmiş uygar bir toplumun oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: anti-entelektüalizm, erilmerkezcilik, militarizm, popüler milliyetçilik, romantizm

NATIONALIST ROMANTICISM: POPULAR NATIONALISM AS A MASCULINE PASSION

Abstract

Despite the fact that nationalism is a political construct which is builded from above/political elites, these constructs don't always overlap reality, theory doesn't always overlap practice and how nationalism is received from the society and with what dynamics it is internalized, adapted to actions or how its continuity is ensured cannot be kept under control of the states as pointed out by several thinkers who wrote about the subject of nationalism. This diversity of nationalism within a single society and variability of nationalism according to the conjuncture are also proof of this uncontrollability. In this article, populist nationalism is discussed not as an ideology, but as a discourse and the emotional tendencies triggered by this discourse. Nationalist romanticism is the expression of these emotional tendencies, and this form of romanticism includes interconnected elements such as masculinity, anti-intellectualism and violence/militarism. And in this article, romantic nationalist tendencies are discussed in the context of masculine centrism, anti-intellectualism and violence/militarism. Nationalist romanticism is based on masculine passions that are shaped by the effort to be strong and appear strong. While violence and militarism are sublimated as masculine values; intellectual, ethical and aesthetic efforts are devalued which are seen as the loss of power/masculinity within these framework. As a result, the sublimation and highlighting of masculine values negatively affects the formation of a well-organized civilized society.

Keywords: anti-intellectualism, masculine centrism, militarism, popular nationalism, romanticism

Giriş

Klasik milliyetçilik, basitçe ulus olarak tanımlanan bir toplumsal öznenin kendi devletine kavuşması hareketi (Aydın ve Erdal, 2012, s. 162; Kumar, 2020, s.621) olarak tanımlanabilir. Bunun ötesinde milliyetçilik başka bir

dünya tahayyülünden ve bu tahayyüle yönelik kuramsal bir içerikten yoksundur. Belki bu nedenledir ki, milliyetçilik -hakkında yazarların hemfikir oldukları gibi- her türlü ideolojiye kolayca eklenilebilir. Milliyetçiliğin çeşitli siyasal-toplumsal bağlamlarda ortaya çıkan/çıkması istenen tepkilerden beslenen, insanın duygusal tarafınca kolayca kabul görebilecek bir ideoloji oluşu, onu siyasal mücadelelerde vazgeçilmez kılmakta ve milliyetçiliğin yeni koşullar ve gündemlere göre güncellenmesini kolaylaştırmaktadır. Ekonomik ve politik sistemler öneren geniş kapsamlı bir ideoloji değil de ait olunan gruba bağlılık/sadakat duygularına seslenen milliyetçilik gücünü tam da buradan, (eril) tutkulara seslenen ve onları harekete geçiren basit ve anlaşılır söylemlere dayalı olmasından ve insanın aklından daha çok duygularına seslenmekten almaktadır. Bu bağlamda, kesin esaslara sahip olmayan milliyetçiliği bir ideolojiden daha çok bir duygu durumu ve buna bağlı olarak gelişen tutum ve davranışlar olarak ele almak da mümkündür.

Günümüzde bütün dünyada kimlik siyasetindeki canlanma, etnik ve dinsel alanların siyasallaşmasındaki yükseliş, akılcılığın krizinden ve modern toplumun çözemediği çelişkilerden beslenmektedir. Açık ve basit özelliklere sahip olan milliyetçi söylemler geçmişi yücelten söylemleri ile geleceğe de umutla bakmayı sağlamaktadır. Bu açıklık ve basitlik milliyetçi ideolojilerin kitlelerce kolaylıkla benimsenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, bu çalışmada, bir programı ve projesi olan ideoloji olarak değil aidiyet ve sadakat duygularıyla şekillenen romantik bir duygusal yönelim olarak ele alınmıştır.³ Milliyetçiliği bir ideoloji olarak değil bir duygu, bir tutum/yönelim olarak ele aldığımızda millet olgusunun kökeninin eski ve derin kökleri olduğu dikkate alınmalıdır (Smith, 2010). Milliyetçilik kavramını modern dönemle sınırlamak yerine kapsamının genişletilmesi gerekir (Goodblatt, 2006, s.15-17). Milli gurur dediğimiz olgu modern çağda birdenbire ortaya çıkmış bir olgu olarak ele alınamaz. Kökeni ile övünmek ve kendisini insanlığın/medeniyetin kurucusu olarak görerek veya göstererek diğer milletlerin kültürlerinin daha aşağı ve ikincil bir konumda olduğunu öne sürmenin tarihi antik çağlara dek uzanır ve bunun milliyetçi duygularla ilişkili olduğu açıktır.⁴ Öte yandan kendi kültürünü meşru diğer kültürleri gayri meşru olarak görmenin kökenleri de insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Dolayısıyla, kökenlerden biri olarak dil farklılıklarının yanı sıra tarih boyunca kavmiyetçilik ve kabilecilik denilen etnik-merkezci duygu ve önyargıların kökeninde de milliyetçi duyguların yer aldığını söyleyebiliriz. Smith'in (2017, s.27) işaret ettiği gibi, milletleri yalnızca devletler ve seçkin sınıfları tarafından yaratılan ve yönlendirilen "söylemsel oluşumlar" olarak ele alanlar, çok sayıda insanın "kendi" milletlerine duyduğu güçlü adanmışlık ve tutkulu bağlılığını göz ardı etmektedir. Smith'in (2017, s.87) işaret ettiği gibi bir millet ideolojisi ve sembolizminden esinlenen aktif bir hareket olan ve sadece devlet ve seçkinler ile değil, milleti teşkil eden insanların duyguları ve değerleri ile ilgili olan milliyetçilikler, özerklik (bağımsızlık),

³ Milliyetçiliğin tanımlarından bir tanesi de "ulusallık duygusunun yüceltilmesi" ve "mensup olunan millete, bazen yabancı düşmanlığı ve izole olma iradesinin de eşlik ettiği tutkulu bağlılık" tır (Bkz. Le Petit Robert de la Language, Dictionnaires le Robert, Paris, 2004).

⁴ Örneğin Antik Atina'da Sokrates'in ironik üslubuyla betimlediği durum bugünün bakış açısıyla milliyetçilik olarak tanımlanamaz mı? "Savaşta yeni ölenlerle birlikte atalarımızın, sitemizin ve bizlerin övüldüğünü duyunca, kendimi daha soylu, daha büyük hissediyorum. Diğer dinleyicilerin her biri kendi payına aynı duyguyu hissediyor, öyle ki yurttaş topluluğunun tamamı buradan yücelmiş olarak çıkıyor ve ben bu coşkudan sıyrılıp kendime gelmek için tam üç gün harcıyorum" (Platon'dan akt. Veyne 2016, s. 167-168).

birlik, kimlik, özgünlük, süreklilik, ortak kader, ortak vatan ve şeref gibi birtakım ana motif ve temaları paylaşırlar. Milliyetçi hareketlere yoğun duygusallık ve şiirsellik katan bu ana motif ve temalar insanların etnik/ulusal kimliklere tutkulu bağlılıklarını sağlamakta kullanılmaktadır.

Milliyetçilikle ilgili ilk dönem çalışmaların milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve kökenlerine, farklı ülkelerdeki biçimlerine odaklanmaktadır. Bu çalışmaların ihmal ettiği gündelik hayatta, sıradan insanlar arasında milliyetçiliğin nasıl yeniden üretildiği, milliyetçiliğin sıradan hayatlara hangi yollarla, araçlarla nüfuz ettiği ve gündelik ilişkilerde hangi kılıklarda görüldüğü gibi sorunlar, başka bir deyişle milliyetçiliğin “aşağıdan” incelenmesi, günümüzde *banal milliyetçilik* veya *gündelik milliyetçilik* çalışmaları olarak bilinmektedir.⁵ Milliyetçiliğin “yukarıdan aşağı” bir süreç olarak ele alınmasına karşı gündelik milliyetçilik kavramı, milliyetçiliğin gündelik hayat içerisinde yeniden üretilmesine odaklananlarca önerilmektedir. Bu çalışmaların ortak noktası elitlerin faaliyetlerinin ön planda olduğu milliyetçiliğe dair “büyük anlatılar”dan uzaklaşarak popüler inanış, duygu ve pratiklere, başka bir deyişle, milliyetçiliğin milletin gündelik hayattaki rutin davranışlarla nasıl üretildiği/yeniden üretildiğine odaklanmalarıdır (Smith, 2010, s. 83). Milliyetçiliğin varlığını sürdürmesi her gün yeniden üretilmesine bağlıdır. Bu yeniden üretim sürecinde inançlar, ritüeller, mitler, önyargular milli kimliğin bir yaşam tarzına dönüşmesini ve milletin varlığını güvence altına almayı sağlamaktadır (Özkırımlı, 2020a, s. 220). Bu çalışmada, milliyetçiliğin “aşağıdan” çalışılması yaklaşımına uygun olarak milliyetçiliği gündelik hayat içerisinde yeniden üretilen söylemler olarak ele alarak popüler duygu, inanç ve pratiklere odaklanmaktayız. Çünkü milliyetçilik olgusuna sadece kitlelere yukarıdan dayatılan bir öğreti olarak yaklaşmak, milliyetçiliğin aşağıdan gelen bir talep olduğunu ve gündelik yaşam içinde yeniden üretimini gözden kaçırmaya neden olmaktadır (Dede, 2021, s. 44). Ancak, makalede banal ve gündelik milliyetçilik tabirleri yerine milliyetçiliğin gündelik hayatın kültürü olarak tanımlanan popüler kültürle bağlantısını işaret eden popüler milliyetçilik kavramını kullanacağız.⁶ Çünkü milliyetçilik, devlet kuran bir ideoloji olarak gelişmişse de günümüzde popüler kültür aracılığıyla üretilmekte ve yaygınlaşmaktadır. Cumhuriyet döneminin resmi milliyetçiliği, 1960’lı yıllarda yaşanan modernleşme deneyimiyle birlikte popülerleşmeye başlamıştır. 1960’lı yıllar milliyetçiliğin farklı popüler kültür ürünlerinde değişik temsil yöntemleri bulmasına sahne olurken, öte yandan milliyetçilik farklı kitlelerin kendini ifade etme aracına dönüşmüştür (Özçınar, 2009, s. 119).

Öte yandan günümüz milliyetçi akımları, Aydınlanma düşüncesinin evrensel insan anlayışını sert bir dille eleştiren romantizmden önemli ölçüde etkilenmiştir. Smith’in de (2017, s. 98) işaret ettiği gibi Aydınlanma’nın

⁵ Gündelik yaşam derken toplumu oluşturduğu düşünülen temel değerlerin yaygınlık ve meşruluk kazandırılmaya çalışıldığı, söz konusu değerlerin farklı sınıf ve konulardaki insanlar tarafından paylaşıldığı yaşam alanını kastediyoruz ki, bu alan aynı zamanda ideolojilerin popülerleşerek görünür hale geldiği bir mücadele alanıdır (Bkz. Cantek, 2013, s. 13).

⁶ Yeri geldiğinde bazı örnekleri verilse de makalede, özel olarak popüler milliyetçi söylemler incelenmemektedir. Ancak söz konusu popüler söylemlere, gündelik konuşmalarda, sosyal medyada hatta çok satan gazetelerin köşe yazarlarında rastlanabilir. Bazen bir klişe (“Türkler asker milletir”, “memleket üstünde oynanan oyunlar” vb), bazen bir komplo teorisi veya tarihin çoukulu/abartılı bir yorumu, mitleştirilmesi şeklinde dolaşımda olan bu popüler ve romantik söylemlere okurun aşına olduğunu varsayıyoruz.

erken dönemlerdeki aşırı akılcı kültüre tepki gösteren romantik doğalcılığın temsilcileri “taşranın ve taşralıların basit ve sağlıklı hayatını methedip, kırsalı “gerçek” halkla özdeşleştirerek kültür milliyetçiliğine zemin hazırlamıştır.” 19. yüzyılda Herder tarafından öne çıkarılan düşüncelerin en önemlisi otantiklik düşüncesidir. Milli toplulukları eşi benzeri olmayan, kendilerine özgü doğal ve otantik oluşumlar olarak ele alan bu otantiklik arayışı, soyut evrensel insan anlayışına karşı, dili, kültürü ve kendi kaderini tayin etmesi gereken milleti öne çıkarmaktadır. Aydınlanma evrenselciliğine karşı çıkan Herder’in öğretilerinde her toplumun kendine ait özgün bir kültüre sahip olduğu düşünceleri, özellikle orta sınıf ve aydınlarda güçlü bir yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda destanlar yeniden keşfedilip, “özgün” köy müziği, dansı ve adetleri yüceltilirken, bunu savunmayı kültür milliyetçileri üstlenmiştir. Herder ve onu izleyen romantiklerin bir milli kimlik anlayışına ideolojik anlamda kendini adayışı, onların evrenselliğe karşı genel “özgünlük” arayışlarının bir yönüdür (Smith, 2017, s. 96-97). Herder’in öğretilerini izleyenler etnik toplulukların üyelerini harekete geçirmek için *nativist* (yerli) tarih, kutsal hatıralar, yerli adet ve ritüeller ile halk sanatlarına başvurmuş ve bu evrensel değil, yerli ve milli olanın yüceltildiği bir kültür endüstrisinin kurulması ve harekete geçmesine yol açmıştır (Smith, 2017, s. 82).⁷ Sonuç olarak kültürel seçkinciliğe karşı kültürel popülizmi, evrenselciliğe karşı yerelliği öne çıkaran romantik akımlar kültür milliyetçiliğinin temel motifleri olan özgünlük kültlerinin güçlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Alman romantik milliyetçiliği ve romantik akımlar milliyetçi akımları derinden etkilemiştir (Özkırmımlı, 2020a, s. 36-37). Bu yazıda milliyetçilik, milliyetçi romantizm olarak ele alınırken, milliyetçiliğin kökenlerinde yer alan romantik akımlar da dikkate alınmaktadır. Bu romantizmin eril bir romantizm olduğunu da eklemek gerekir.

Milliyetçiliğin kendi kendine yeterli ilkelere sahip, kapsayıcı ve evrensel nitelikli bir gelecek önerisi olmadığını, bunun yerine bir söylemler ve semboller dizgesi olarak karşımıza çıkan bir ideoloji olarak muğlaklıklar barındırdığını söylemeliyiz. Milliyetçiliğin geniş kitlelere ulaşma ve bir aidiyet sunma gücünün arkasında da bu muğlaklık ve eklemenebilme özelliği vardır. Bu çerçevede muhafazakârlık ve liberalizmle eklemenebilen milliyetçilik, bir yandan yayılmacı ve emperyalist faşist ve ırkçı yayılmacı ve saldırgan politikalara da zemin oluştururken, yirminci yüzyılda emperyalizme karşı mücadelede de önemli rol oynamıştır. Özkırmımlı da (2020b, s. 708-709), hiçbir zaman tek bir milliyetçilik olmadığını, aynı toplumda farklı milliyetçiliklerin görülebildiğini ve bu farklı anlayışların kimi zaman çelişse, hatta çatışsa da birbirini tamamladığını öne sürer. Türkiye’de popüler milliyetçiliklerin kendilerini büyük ölçüde resmi ideolojiye göre tanımlayan ve çoğu zaman iktidarı ele geçirme mücadelesi veren türlere indirgenmemesi gerektiğini vurgulayan Özkırmımlı’ya (2020b) göre, gayri resmi milliyetçilikler toplumun ihtiyaçlarına seslendiği ve beklenti ve özlemlerine cevap verdiği için bir yandan insanların hayatlarındaki anlam boşluğunu doldurmakta, öte yandan da içinde buldukları koşulları kabullenmesini kolaylaştırmaktadır. Özkırmımlı’ya (2020b, s. 714) göre, “gayri resmi milliyetçilik resmi ideolojiyi

⁷ Geniş bilgi için Bkz. Berlin, 1976 ve Berlin, 1999.

değişmeye zorlarken, resmi ideoloji temel ilkeleri korumaya, değişime direnmeye, en azından kontrol altında tutmaya çalışmaktadır

Milliyetçilik fikirlerden çok duygulara seslendiği, tarih bilgisinden çok mitlerden beslendiği için, söz konusu ilginin yükselişinin sosyal-psikolojik bağlamda ele alınmadan anlaşılması mümkün değildir. Milliyetçilik üzerine yazanlar, 1980 sonrasında döneme özgü olguların kitleler nezdinde yol açtığı hoşnutsuzluğun da “modernitenin yarattığı hayal kırıklıkları”nın dolaylı bir sonucu olduğuna dikkat çekerler. Modernitenin arzularına karşı tepkiler milliyetçiliği değerlendirme çerçevemiz açısından önemli olup, kimlik siyasetindeki yükselişin modernite ideali ile toplumsal yaşamın somut gerçeklikleri arasında var olan çelişkilerinden beslendiği öne sürülmektedir. Bu çelişkiler ve modern eşitlik idealine karşılık sürüp giden eşitsizlikler tatminsizliklere ve başarısızlık duygularına neden olmaktadır (Kerestecioğlu, 2021a, s. 345). Neoliberalizm ve küreselleşmenin yarattığı hoşnutsuzluklar küreselleşme karşıtlığından beslenen “yeni milliyetçiliklere” yol açarken, göç alan ülkelerde bir yandan gündelik hayatta ötekilikleri daima hissettirilen göçmenlerin nostaljik milliyetçilikleri öte yandan göçmenlerden duyulan nefretin siyasi manipülasyonu milliyetçiliğin güncel veçhelerinden bazılarıdır.

Bu yazıda Türkiye’deki milliyetçi yazın ve söylemler arasındaki bağlantıyı incelemekte ve milliyetçiliği esas olarak bir kimlik sorunu olarak ele almaktayız. Popüler milliyetçi söylemler, akla değil tepkilere, duygulara seslenmektedir ve bu bağlamda hukuki ve rasyonel öğelere değil, geleneksel ve duygusal öğelere yaslanmaktadır. Milliyetçiliğin popüler kılınması bağlamında, toplum duygusallaştırılmakta ve rasyonel olandan uzaklaştırılmaktadır. Toplum kendini devamlı tehdit altında hissettiği ve korkuyla dolu olduğu için de bu saldırgan eğilimlere ve şiddete prim verilmesine yol açmaktadır (Çoban, 2009, s. 52). Bu bakımdan popüler Türk milliyetçiliğinin yapısında hepsi birbiriyle bağlantılı olan (i) erilmerkezcilik, (ii) düşüncenin çoğulluğunu tehdit olarak gören bir anti-entelektüalizm ve bunlara ek olarak (iii) militarizmin ve ötekine şiddet bakımından teyakkuz halinde olma halinin tutarlı bir şekilde sürdürülmüş olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz bu üç unsur dışında popüler milliyetçilik içinde hemen her gün rastlayabileceğimiz unsurlar vardır; ancak biz çalışmamızı erilmerkezcilik, anti-entelektüalizm, şiddet ve militarizm ile sınırlandırdık.

Varoluş kaygısı ve kimlik sorunsalı

Milliyetçiliği anlamak için literatürdeki en işlevsel kavramlardan biri toplumsal bir varlık olan insanın onun belli bir isimle adlandırılmasını mümkün kılan vasıfların tamamını işaret eden kimlik kavramıdır (Aydın, 2003, s. 473-474). İnsana özgü olan kimlik, toplumsal yaşam içerisinde kazanılır ve geliştirilir. Kimliğin oluşturulması, kişinin kendi kendine gerçekleştirdiği süreçler olmayıp başkalarıyla birlikte ya da başkalarına karşı olan süreçlerdir. Kimliğe ilişkin anahtar sorular; “ben kimim?” ve “nereye aitim?” sorularıdır. Bu soruların dayanağı olan “ben”in tanınması ve tanımlanması, nereye ait olduğunun belirtilmesi kimliğin psikolojik ve sosyal

temellerine işaret eder. Ancak gerçekte benin ve biz'in kim olduğu asla kesin olarak belirlenemez olduğundan inançların sürekli sözle ve ritüellerle, daha da önemlisi başkalarının tanıklığı ve onayıyla sürekliliğinin sağlanması gibi milliyetçilik de benin/bizin kim olduğunun sürekli onayına ve ispat edilmesine ihtiyaç duyar. Kimlik sorunsalı, kuşkusuz, birçok olgu ile ilişkilidir; ancak, kimlik olgusu ve kavramı milliyetçiliğin dayandığı duygusal temellerden birçoğunu anlamak için anahtar bir kavramdır. Milli kimlikte var olan özellikler arasında dünyanın ve ben'in belirsizliğine karşı bir tepki olarak dünyayı sınıflandıran zihninin ben ve ötekiler arasında ayırım yapması öne çıkmaktadır.

Tzvetan Todorov (2008), insan olmanın anlamı ve insanca davranışı yönlendiren genel ilkeler ortaya çıkarmaya çalışırken çalışmasının amacını bugüne kadar yapılanın aksine insanın toplumdaki yerini değil, toplumun insandaki yerini incelemek olarak ortaya koyar. Todorov'a göre:

[...] "hayat itkilerimizde" örgütleniş seviyeleri vardır: Bütün canlılarla paylaştığımız itkilerden biri, açlığın ve susuzluğun giderilmesi, hoş duygular arayışıdır, diğer bir itki de özgülce sadece insana aittir ve kökenselel eksikliğimiz ve toplumsal niteliğimiz üzerine kuruludur: Bireyler arasındaki ilişkilere yönlendiren itkidir bu. Victor Hugo şöyle diyordu: 'Hayvanlar yaşarlar, insanlar var olurlar': Biz de bu terimleri kullanarak ilk örgütleniş seviyesine 'yaşamak', ikincisine de 'var olmak' diyebiliriz. Freud'un hayat itkisi ve ölüm itkisi arasındaki ayırımından yola çıkarak üçlü bir ayırma ulaşıyoruz: Olmak, yaşamak ve var olmak. Olmak itkisini bütün maddelerle paylaşıyoruz; yaşamak itkisini canlı varlıklarla paylaşıyoruz; ama var olmak itkisi insana özgüdür (2008, s. 62).

Todorov, insanı hayvanlar dünyasından ayıranın bilinçli var olma arzusu olduğu öne sürülmektedir. Peki temel bir ayırıcı vasıf ve temel bir ihtiyaç olan var olma arzusu nasıl tatmin edilir? İnsanın kendi bedeniyle yaşadığını, ancak var olmaya başkalarının bakışıyla başladığını söyleyen ve var oluşun asla tam olarak tatmin edilmediğine işaret eden yazara göre "önceden yaşamış hiçbir ortak varoluş yeni ortak varoluşlar talebinden kurtarmaz". Burada *takdir* ve *onay* gibi kavramları ortaya atan yazara göre, birey, varoluşunun ötekiler, genel olarak toplum tarafından takdir edilmesiyle tatmin olabilir (2008, s. 66). Todorov'un eserinde, kişinin ötekine duyduğu varoluşsal ihtiyacı açıklamakta anahtar kavram olan takdir, maddi veya maddi olmayan biçimlerde, rasyonel veya irrasyonel yollarla ulaşılabilecek, ancak her durumda insan eylemlerini derinden etkileyen bir arzudur. Todorov, birbirine zıt iki temel takdir biçimini ayırt eder ve şöyle kavramlaştırır: *uyuşum takdiri* ve *ayrıcalık takdiri*. Diğerlerinden ayrılmak, ayrı görünmek arzusunun yanı sıra kişilerde olgunluk çağında da görülebilecek bir başka takdir türüne işaret eden Todorov'a göre, içinde yaşadıkları toplumu öne alan bu kişiler toplum normlarına ve adetlerine azami ölçüde riayet ederek toplumun takdirini kazanmaya çalışırlar; bu takdir için gruba aidiyetlerini kanıtlamaya çabalar ve bu aidiyetleri grup tarafından takdir edildiğinde tatmin duygusu yaşarlar. Todorov (2008, s. 83), takdir arzusunun birinin kin ve öfkesini çekmeye yol açsa da arzusunun tatmin edilmemesine tercih edileceğini, ancak ciddiye almamak, görmezden gelmek veya yalnızlığa mahkûm etmenin birini "yok olma tehlikesiyle karşı karşıya" getirdiğini öne sürer. Todorov'un bakışıyla, insanın besin ya da güvenlik kadar ömrü boyunca var olmak, yok sayılmamak veya kabul edilmek, tanınmak için de mücadele

verdiğini, bu mücadelenin de temel bir insani itki olduğunu, dolayısıyla insanların ötekilerin gözünde her ne şartla olursa olsun var olabilmek için suç işlemeyi veya ahlaki sınırlamaları ihlal etmeyi de göze alabileceğini, hatta bazı durumlarda şiddete başvurabileceğini söyleyebiliriz.

Her tür kimliğin farklılıklara ve dolayısıyla ötekilere ihtiyacı vardır. Ötekilerin varlığı kimliğin kurucu ögesidir. Kendisini güvende hissetmek için farklılıkları ötekileştiren toplumlar kimliklerini inşa ederken kendi yabancı türünü de kendilerine özgü yollarla yaratırlar. Kimlik söylemleri insanları sınıflandırırken ortak özelliklere sahip olan benzerlerimizi “biz” kategorisine dahil etme, “biz”den farklı özelliklere sahip oldukları için “öteki” olarak görülenleri ise dışlama: grubun dışında bırakma eylemlerinden oluşur. Bu bağlamda insanın kim olduğuna dair her türden adlandırma, kimlik tanımına uyan ve uymayan varlıkları birbirinden ayırt eder. Bize dâhil olmak için verilen, taşıdığımız ada layık olmak, onun gereklerini yerine getirmek, hassasiyetlerine, değerlerine uygun davranmak gerekir. Adlandırma aynı zamanda sembolik bir sözleşmedir. Bu yüzden toplumsal değerlere, milli, dini duyarlılıklara ve çıkarılara, egemen davranış kodlarına uymayanlar veya meydan okuyanlar” (Yumul, 2021, s.123) sembolik sözleşmelere uymadıkları düşünüldüğü için ötekileştirilirler. Bu bağlamda farklı kültürlere ve etnik kökene mensup bireyler de, farklı düşüncelere sahip olanlar da, yalnızca bu niteliklere veya yanlış düşüncelere sahip kişiler olarak değil, aynı zamanda ahlaken de kusurlu kişiler olarak görülmektedir. Gruba üye olarak görülmeyen kişiler grup üyelikleriyle birlikte tüm ahlaki haklarını da kaybetmiş gibi düşünülmekte, ayrıca ahlaken düşük taraf olarak aşağılanmaktadır. Grup üyeliği sıfatını kaybedenlerin, “onları gruba karşı koruma işlevi görebilecek hiçbir ahlaki haklarının bulunmadığı varsayılmakta” ve onlara yönelik şiddet dâhil tüm etik dışı davranışlar mazur hatta olağan görülebilmektedir (Önderman, 2018, s. 65). Bu “biz”den olmayan/sayılmayanların hukuki ve etik bir güvenliğe sahip olmaması sonucuna yol açarken ahlaken de düşük olduğu varsayılan ve insanlık niteliklerinden uzak/yoksun görülenlerin bireysel özellikleri ve farklılıkları dikkate alınmamakta ve onlar sadece düşman olarak, etkisizleştirilmesi ve hatta yok edilmesi gereken zararlı varlıklar olarak görülmektedirler. Ötekiler karşısında ahlaki bir kaygı hissedilmemesi etik sınırlamaların etkisini yitirmesine yol açmakta ve öteki olarak görülenlerin etkisizleştirilmesi, susturulması, saldırıya uğraması ve hatta yok edilmesinin önündeki ahlaki engeller ortadan kalkmaktadır (Wardetszki, 2018, s. 97 ve Önderman, 2020, s. 191). Burada öne çıkan kişilerin itibarını koruma arzusu olup, bu itibar, saygınlık, saygın bir toplumun üyesi olmakla birleşmekte ve itibarı koruma arzusu ile şekillenen davranışlar her zaman etik kaygıları askıya aldığı gibi her zaman “nesnel gerçeklik karşısında öncelikli” olmaktadır (Önderman, 2020, s. 299).

Bu çerçevede milli tarih(ler)in kitlelerin varoluş ve kimlik kaygısına ve takdir ve onay ihtiyacına cevap vermek amacıyla kurgulandığını söyleyebiliriz. Milliyetçiliğin tarih yazımı aracılığıyla milletin hikâyesini bir hakikat olarak sunuşu ve bunun kitle tarafından yaygın olarak benimseniyor olması, milliyetçiliğin ideolojik başarısının ardındaki en önemli nedenlerden birisidir (Bilig, 2002, s. 3). Milli tarih toplumun üyelerinin takdir edilmek için ihtiyaç duyduğu başarılarla dolu olup, yüceltmeler yoluyla tarih yeniden kurgulanır ve gurur verici olaylar öne çıkarılırken önemsiz sayılan ya da utanç verici olduğu düşünülen kimi olayların ise üstünün örtülmesi veya

unutturulması yoluna gidilir ya da tarihsel olgular kendi bağlamından koparılarak milliyetçi bir okumayla yeniden yorumlanır. Milletten kendini meşrulaştırmasının, milli kimliğin oluşturulmasının aracı olarak işlev gören milli tarih yazımı, bu anlamda, milletin yaratılması faaliyetidir. Milletler millet yapanın 'kahramanlıklarla dolu ortak bir geçmiş, büyük liderler ve gerçek zaferler' olduğunu söyleyen Ernst Renan'a göre, "milletler, birliklerini sağlamak ve koruyabilmek için yalnızca geçmişlerindeki başarıları hatırlamamalı, kötü anıları da unutmamalıdır". Milletlerin doğuşunda ortak geçmişi öne çıkaran Renan'a göre, millet her şeyden önce bir ruhtur ve kendisini oluşturan bireylerin sürekli onayına dayanır. Millet her gün tekrarlanan bir halk oylamasıdır (daily plebiscite) ve "geçmişte ortak zaferlere, şimdi ortak bir iradeye sahip olmak; hep beraber büyük işler yapmak ve daha da yapmak istemek, işte bunlar bir halk (millet) olmanın başlıca şartlarıdır" (Renan, 2016, s. 50 ve Özkırımlı, 2020a, s. 53). Bir milliyetçi için en önde gelen şey kendi ait olduğu milletin ve dolayısıyla kendisinin saygınlığıdır ve resmi tarih yazımı, bu bağlamda, sadece herkese geçmişi hatırlatma amacını değil, bunun yanı sıra cesaret kırıcı bölümlerin silinmesi ve unutturulmasına hizmet etmektedir. Bu "kendi kendini kandırma, milletlerin hayatının bir parçasıdır; hepimizin kendimizi ahlaken güvende hissetmesini sağlar". Bu anlamda romantik tarih yazımı toplumsal sorunların bastırılmasına ve her zaman için "biz" in haklı olduğunu sorgusuz bir biçimde kabul etmeyi getirir (Calhoun, 2007, s. 72-73). Bu da farklı milletlerin milliyetçilerini, ulusal çıkar vb. gerekçelerle, nesnel hakikatleri görebilme kabiliyetinden yoksun bırakmaktadır.

Gruba aidiyet duygusunun yükseltilmesi için tarihsel bir romantizmle birlikte milli sembollere başvurulmaktadır (Mills, 1974, s. 438). Böylece kendileri dışındaki dünyayı sembollere göre görüp algılayan bireylerin gerçeklik algısı da bu sembollerle birlikte inşa edilmektedir. Birer ortak payda olarak kişileri birbirine bağlamakta önemli bir rol oynayan bu semboller inanç ve değerler üzerine kurulu düzenin etkinlikle sürmesine hizmet etmektedirler. Burada var olanın sürdürülmesi için gerekli görülen yanılsamaları yaratmak gerektiği inancıyla gerçeklikten ve akıldan uzaklaşmanın olağanlaştırılmasının altını çiziyoruz. Böylece kitleleri manipüle aracına dönüşen milli semboller, bir yandan kişilerin toplumla uyumunu kolaylaştırılırken, öte yandan kitleyi harekete geçirmek konusunda da işlevseldirler (Çobanoğlu, 2020, s. 56 ve 258).

Tarihe gerçekçi bir gözle değil, romantik gözlüklerle bakan milliyetçilik geçmişin romantik bir biçimde yorumlanmasına dayalı olarak işlemektedir. Kurgulanan tarihsel anlatıların içerisinde romantik unsurlar taşıyan olaylar öne çıkarılır. Geçmişin romantik bir biçimde yorumlanması, bu geçmişin her zaman görkemli ve parlak başarılarla dolu olması, aynı zamanda geleceğe yönelik umutların da diri tutulmasına yol açar. Böylece milleti oluşturan bireyler *tarihsel bir romantizm* yoluyla toplumuna bağlanır⁸ ki, kimliğin inşasında tarihin kullanımını öne çıkaran bu tarih yazma biçimine literatürde romantik tarihçilik adı da verilmektedir. Özetle,

⁸ Romantizm burada modernite öncesi toplumlara duyulan özlem (nostalji) ile, geniş anlamda geçmişe yönelik idealleştirilmiş referanslarla, modern toplumun eleştirisini içerir ki, bu toplumsal politik bir hareket olan siyasal romantizm olarak adlandırılabilir (Löwy, 1999, s. 17-20). Burada Türkiye'deki farklı milliyetçi akımların yanı sıra bütün ana siyasal akımların hepsinin farklı geçmişlere referans veren ve birbirleriyle eklemlenen romantik unsurlar barındırdığını söyleyebiliriz.

milliyetçi söylemler, 'biz'i yaratırken 'öteki(ler)'i de yaratır. Bireyler büyük/anlamalı bir hikâyenin parçası ve bir büyük cemaatin birer üyesi olarak takdir ve onay ihtiyaçlarını dolaylı da olsa tatmin edebilirler.

1. Erilmerkezcilik

Milliyetçiliği ele alan incelemeler uzun zaman milliyetçilik ile cinsiyet ilişkileri arasındaki ilişkileri görmezden geldiler. Oysa milliyetçilik ile şiddeti olağanlaştıran egemen erkeklik normları arasında doğrudan ilişkiler vardır ve devlet/milliyetçilik ve erkeklik birbirlerini önemli ölçüde etkileyen süreçlerdir (Nagel, 1998, s. 243 ve Mosse, 1996). Uygarlık tarihinin birbirini besleyerek büyüyen ve günümüzde de birçok sorunun kaynağı olan üç temel eşitsizlik biçimi, bir toplumdaki dilsel/kültürel/etnik gruplar arasındaki eşitsizliklerle birlikte mülkiyet ve cinsiyet eşitsizlikleridir. Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*'te tarihe eril süreçlerin egemen olduğu andan itibaren erkeklerin büyük bir hareketlilikle kadının damgasını taşıyan hayat besleyici faaliyetleri ezerek, erkeksi değerleri, öne çıkardığını ileri sürer (Mumford, 2013, s. 39-40). Birçok tabunun kaynağında kadın korkusu yer almakta ve kadının erkekten 'başka' oluşundan hareketle kadın yabancı ve düşman olarak görülmektedir. Erkek, kadın tarafından zayıf düşürülmekten, onun kadınlığının kendisine bulaşmasından ve dolayısıyla 'yetersiz' gözükmekten çekinmektedir (Vigneault, 2014, s. 39). Erkekler kadınları ve tüm kadınsı saydıkları değerleri kontrol ve denetim altına almak istemektedirler (Bkz. Cournot, 2005). Kadınlar itaate ve korkuya dayalı erkeksi bir düzenin işlemesi için etkisiz hale getirilmesi gereken ötekiler olarak ele alınmaktadır. Erkeksi değerlerin egemen olduğu toplumlarda katı eril kültürel kodlar eşliğinde, hangi rol ve davranışların uygun olacağı erkeksi/eril değerler merkeze alınarak belirlenmekte ve "toplumun ve toplumsal zihniyetin örgütlenmesinde erkeği ve onun toplumsal rollerini merkeze alarak davranma ve tutum geliştirme eğilimi" olarak "erilmerkezcilik" öne çıkmaktadır (Aydın ve Erdal, 2013, s. 250).⁹ Bu bağlamda kadın aklına başvurmak toplumun güvenliği için tehlikeli olarak görülürken, geliştirilen erkek merkezli kültürel kodlar kadınları içinde yaşadıkları eril tahakküme boyun eğdirmek için kullanılmaktadır. Türkiye'de genel olarak siyasal kültür ve özel olarak milliyetçi retorikte kadınların örtülü veya bazı durumlarda açıkça tehlikeli olarak görülmesi yukarıda özetlediğimiz erilmerkezcilik çerçevesinde anlaşılabilir. Söz konusu milliyetçi retorikte, "Türk devletlerinin tarih boyunca birçok kez yıkılışında "yabancı kadınlar"ın rolü hep vurgulanır. Kimi zaman da Batı kültürü ve batılılaşmayla özdeşleştirilen bir burjuva kadın imgesi, düşman ihtiyacını karşılayabilir ki, popüler edebiyat ve sinema da bunun sayısız örneğini bulabiliriz¹⁰. Türkçülüğün önde gelen isimlerinden ve günümüzde de

⁹ Bu çalışmada eril değerlerin merkeze alınması anlamında erilmerkezcilik kavramı kullanılmıştır. Erilmerkezcilik, tıpkı etnikmerkezciliğin (etnosantrizm) bireyin kendi etnisitesini, onun kültürünü ve değerlerini en normal, doğal veya üstün olarak değerlendirep başka kültürleri kendi değerlerini ölçüt alarak değerlendirmesine benzer şekilde, dünyayı eril değerleri merkeze alarak, normal, değerli veya yüce olanı ya da tersini, erkek egemen kültürün gözükleriyle görmeyi ifade etmektedir.(Bkz: Aydın, 2003, s. 288).

¹⁰ Kadını bir sorun olarak veya kuşku duyulması gereken cins olduğunu ima eden/tipleştiren popüler milliyetçi-muhafazakar söylemlerin ortaokul-lise yıllarında şu kişilerle öğrenilmeye başlandığını söyleyebiliriz: "Tarih boyunca Türk devletleri hep hanedanların yabancı kadınlarla evlilik yapması nedeniyle yıkılmıştır" veya "Osmanlı devletini yöneten devşirme kadınlar/analar". Atsız'ın (2021) *Bozkurtların Ölümü* adlı romanında da bu tema "yabancı kötü kadın"- işlenmektedir. Tanrıöver (2008), Türk sinemasında, özellikle Yeşilçam döneminin klasik filmlerindeki yabancı kadın veya yozlaşmış Türk kadını klişelerine dair bolca örnek vermektedir.

milliyetçi genler arasında hayli popüler olan Nihal Atsız'ın (2010) *Yolların Sonu* adlı kitabında yer alan ünlü *Topal Asker* şiirinde de böyle bir 'kötü kadın' imgesi (erkekler vatan için savaşırken yaralı bir askerle alay edecek kadar yozlaşmış kadın) işlenmektedir.

Milliyetçiliği erkeklerin kadınları susturmasının güçlü bir aracı olarak gören ve milliyetçiliği "eril hatıra, eril utanç ve eril umutların bileşiminden meydana gelen bir söylem" olarak tarif eden feministler milliyetçiliği erkekler tarafından, erkekler için yazılmış bir senaryo olarak görmekte ve bu senaryoda kadınların, erkekliğin kadınlık algısını yansıtan yardımcı rollerde yer aldığını söylemektedir (akt., Kerestecioğlu 2021b, s. 110). Milliyetçi söylemler kadın(lık)ın denetim altına alınması ve ötekileştirilmesiyle birlikte işlerken, erkekliğin en temel özelliği kadınsı olarak görülen tüm davranış ve özelliklerden kaçınmakla başlayarak, güç merkezli bir biçimde rekabet, başarı kendine güven, bağımsız bir duruşa sahip olma ve bunların yanı sıra cesaret sahibi olma ve ötesinde saldırganlık ve şiddet potansiyeli, kabiliyeti ile tarif edilmektedir. (Edley ve Wetherel, 1996, s. 101). Erkeklik, sürekli başka konumların "ne olduğu" hakkında konuşma hakkını kendi elinde tutan ve bu sayede kendi bulunduğu konum sorgulama dışı kalan bir "iktidar konumu"dur (Sancar, 2016, s. 16). Ancak, erkeklik, kaybedilmesi tehlikesi her zaman mevcut olduğu için sürekli olarak yeniden kazanılması gereken ve asla elde edilemeyen bir statüdür. Erkekliğini kaybetmekle ilgili kaygılar sürekli var olduğundan/kılındığından, erkek toplumuna dâhil olmak, bu topluluktan dışlanmamak için bir erkeğin erkekliğini her gün yeniden ispatlaması gerekir (Kandiyoti, 2019, s. 82).¹¹ Ernest Renan'ın tanımladığına milletin kendisini oluşturan bireylerin sürekli onayına dayanan bir gündelik referandum (*daily plebiscite*) olması gibi, erkekliğe giriş ve erkekliğin onaylanması da sürekli bir kabul merasimini zorunlu kılmaktadır. Peter Burke'ün (2013, s. 53-54), işaret ettiği gibi birçok kültürde "erkekliğin hangi yollardan yitirildiğini ve hangi yollarla geri kazanıldığını tartışan birçok monografi vardır ve bunlar bazı kültürlerde bir kimsenin topluca şiddet göstererek ya da en azından bir saldırı gösterisi sahneye çıkarak erkekliğini iyice belirtmekte sürekli bir gereksinim gösterildiğini vurgulamaktadır."

Bu bağlamda egemen erkeklik normları ile militarist yapılar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Militarizm ve egemen erkeklik değerleri birbirlerini besleyerek var olmakta ve bu militarist milliyetçilik tarafından beslenen söylemler aracılığıyla popülerleşmektedir. Militarizm, egemen erkeklik normlarına dayalı mikro kültürel pratiklerinin devletin "makro" iktidar ve siyaset mekanizmalarına eklenmesiyle yaratılmakta, mikro kültürde var olan egemen erkeklik değerleri aynı şekilde savaşçı olacak erkekler için de aranan değerler haline gelmektedir. Böylece şerefini korumak için acıları, ölümü göze alabilecek üstün erdemlere sahip olmak, korkusuz olmak, güçlülük, metin olmak, dayanıklılık, rekabet, bağımsızlık, "erkek cinsel gücü"ne sahip olmak, koruyucu "patriarkal" değerlere önem vermek, vb. gibi " (Higate ve Hopton 2005) erkeksi değerler öne

¹¹ Egemen erkeklik değerlerinin risk almaktan kaçınmama, fiziksel sertlik ve dayanıklılık, ısrarcı ve sebatkâr olma, saldırgan ve atak olmaktan çekinmeme, homofobik bir heteroseksüellik, duygusal olmayan bir mantıklılık, acıya katlanma ve şikâyet etmeme ve benmerkezcilik olduğu vurgulanmaktadır (Bkz. Hearn, 2004, s. 55-57).

çıkarılmaktadır. Bütün bu özellikler egemen erkeklik değerleri olduğu kadar aynı zamanda militarist politikaların savaşçı erkekler için gerekli gördükleri “karakter” özellikleridir (Sancar, 2016, s. 156). Bu bağlamda şiddet, heteroseksizm, kontrol, disiplin ve dayanıklılık gibi belirli tema ve göstergelerin sürekli olarak ön plana çıkarıldığını ve bu tema ve göstergeler aracılığıyla bir hipermaskülünite formunun inşa edildiğini görüyoruz. Bu tema ve göstergeler, aynı zamanda, erkeklerin “erkek cemaati” içinde kabul görme ritüelleridir. “Bu bağlamda bedenin zayıflığı ve güçsüzlüğü de erkek kimliğinin zora düşmesinde son derece kritik bir gösterge haline” dönüşmektedir (Sancar, 2016, s. 258).

Oysa tüm bu güçlülük iddialarına karşın erkeklik kırılğan bir yapıya sahiptir ve tam da bu nedenle, bedende değil ‘dışarıda’ toplumsal/siyasal olarak kurulmaktadır. Erkek cinsiyetine özgü kırılğanlık, Kayaalp’e (2014) göre, erkeklerin “kadınlara göre daha şiddete yatkın olmasını ve şiddetine hedef olarak da kırılğanlığının nedeni olarak gördüğü kadını veya kadınsı özellikleri seçmesine neden olabilmektedir (Kayaalp, 2014, s. 123-124). Popüler milliyetçilik, bu bağlamda, erkeksi duygulara seslenmektedir. Milliyetçi retorikler erkeğe bir yandan kahramanlık vaat ederken öte yandan da onu sürekli olarak erkekliğini ispat etmeye davet etmektedir. Kadını, kendisine akılcı bir şekilde hâkim olamayan ve düzeni bozma potansiyeli taşıyan bir varlık olarak gören eril bakış açısı, bu nedenle, kadınların ve kadınsı özelliklerin denetim altında tutulmaları ve erkeklerin de erkekliklerini koruması gerektiği düşüncesini öne çıkarmaktadır. Bu denetimde eksiklik olması halinde toplumun ahlaki dokusunun tehlikeye girebileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla milletin/toplumun korunması erkekliğin korunmasına/yitirilmemesine bağlı görülmektedir (Andrews ve Kalpaklı, 2020, s. 194-195). Kadınlaşmayla birlikte kültürel ve ahlaki değerlerin kaybedileceğine dair korkuların gelişmesi yönündeki eril korkular milliyetçi kodlar olarak popülerleştirmektedir (Özçınar, 2009, s. 119). Geleneksel değerlerin yitirilmesi ile erk(eğ)in güçsüzleşeceği ve kadınsılaşarak bizi biz (erkek) yapan özümüzü kaybedeceğimiz, bunun da toplumun mahvına neden olacağı varsayılmaktadır.

Ünsal Oskay buna “machismo etiği” adını vermektedir. Oskay’a göre machismo bir dava adamı olup, erkek kalabilmek çabasının ağır bastığı tiplerin canlandırdığı olgudur ve bir kahramanlık ve güç istemini ifade eder. “Bu tür kahramanların kadınlardan uzak durması, kendisini toplum ve insanlık yaşamı için daha önemli işlere adanması söz konusudur. Bu kahramanlık, insanların ilişkilerinde her zaman erkekçe, güçlü kalabilen taraf olmaya özen göstermek durumundadırlar. Bu kahraman için kadın önemsizdir, hatta kadın aşağı görülür. Kahramanlar kendilerini önemli işlere, haklı davalarına, misyonlarına adanlar.” (Oskay, 1993, s. 50). Kadınsı değerleri aşağılayıp erkeksi değerleri öne çıkaran filmlerin ortak yanı genç erkek seyircileri hedeflemeleri ve kahramanlık üzerine kurulu milliyetçi bir figür olarak “delikanlı” tiplemesini yaygınlaştırmalarıdır (Özçınar, 2009, s. 129).

Bu nedenlerle yerli ve milli değerlerden uzaklaşmış erkeklerin, erkekliklerini yitirerek kadınsılaşmış oldukları ve bunun da topluma yönelik ciddi bir tehdit olduğu vurgusu milliyetçi- muhafazakâr söylemlerde hep öne

çıkarılmaktadır. Milliyetçilik bağlamında bunu, milli (erkeklik) kimliğin muhafaza edilmesi ve yabancı (kadınsı) etkilerin bulaşmasından korunması gerekliliği kapsamında ele alabiliriz (Kandiyoti, 2019, s. 167-168). Güce dayalı hegemonik heteroseksüel erkekliğin yitirme korkusunun somut örneklerini gündelik yaşamın her alanında görebiliriz. Bu bağlamda iç ve dış düşmanlara karşı yurdu savunma retorikleri ile birlikte erkeklikle ilişkilendirilen saldırgan ve militarist duygular (savaşma azmi ve kararlılığı) diri tutulmaktadır. Bu erkekliğin inşası askerlik=erkeklik özdeşleşmesiyle sürdürülürken, kadın da dolaylı olarak aşağılanmakta ve erkeğin askerlik yetenekleri (vatan için ölme ve öldürme kabiliyeti) ile saldırganlık ve şiddet eğilimleri yüceltilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de askerlik yapan erkeklerin hepsinin bildiği, ordu/askerlik kültürü içindeki kalıp sözleri de -bu kalıp sözler acemi askerin eğitiminde özellikle kullanılır- hatırlatmak yararlı olabilir: “Tüfeğin senin karındır, karını kaybetme!” veya “tüfeğin namusundur, kaybedersen namusunu kaybedersin”, “düşman gelir ananızı, bacınızı karısı yapar.”¹² Bu ve benzeri sözler yoluyla erkeklik ve savaşma azmi, düşman tehdidi hatırlatılarak diri tutulmaya çalışılır. Erkekliğin inşası askerlik=erkeklik özdeşleşmesiyle sürdürülürken kadın da erkeklik için bir tehdit unsuru olarak akıllarda tutulur. Erkeğin ezeli kadın korkusuna seslenilir. Şöyle de denebilir: Kadının gücü yaşamı yaratmasından (doğum, emzirme, bakım-besleme) gelir, erkeğe ise ölme ve öldürme ihtimalini de barındıran şiddet (yeteneği ve söylemi) ile *var oluş* vaat edilir. Öte yandan, “militarist gösteri tüm toplumu erkekleştirmeyi hedefler; militarist yapı içerisindeki kadınlar da erkekliği kabul ederek ve yeniden-üretmek var olabilirler. Kadınların mevcudiyeti bir ordunun erkekliğini azaltmaz, çünkü ordunun kurucu mantığı erkekliğin “erk”ine dayanır. Erkekliğin şiddeti, erkek bedenine sahip olmadan da erkek egemen sistemi içselleştire[bilir] (Çoban, 2013, s.200).

2. Şiddet ve militarizm

Milliyetçiliğin fikirlerden çok bireylerin kendilerine ve yabancılara dair duygularını harekete geçirmeye çalıştığından söz ettik. Kitleleri harekete geçirmek için en kolay manipüle edilebilen duyguların başında korku gelmektedir. Dışarısının tehlikeli olduğu, ülkenin dört tarafının düşmanlarla çevrili olduğu söylemleri, düşünsel/kültürel olarak dünyadan yalıtılma çabalarına eşlik eder. Milliyetçilik “öteki”nin varlığından kaynaklanan yok olma tehdidi ile karşı karşıya olduğu duygusunu harekete geçirir. Öteki imgesi grubun temel belirleyeni, birleştirici ögesidir. Burada “öteki”nin gerçekten bir tehdit oluşturup oluşturmadığı önemli değildir, iktidarların “öteki”ne dair yarattığı fantezilerin toplum tarafından yaşanan bir gerçeklik olarak algılanıyor olması önem taşır. Milliyetçiliğin, bu bağlamda, bizi sürekli tehdit eden bir yabancı fantezisine dayandığını vurgulamak gerekir. Varoluş kaygısının yarattığı bu tehdit algısı ile yok olma tehdidinin algılanması öne çıkarıldığından bu sorunun nedeni ortadan kaldırılmadan toplumsal sorunların çözülmesinin imkânsız olduğu düşüncesi öne çıkar. Tüm sorunlar “öteki”lere yüklenirken, iktidarın yeniden-üretimini kolaylaştırır. Bu çerçevede siyasal iktidarlar için çok kullanışlı olan bu düşman (iç ve dış) imgesi toplumsal benliği sürekli tehdit ve korku

¹² Bunlar yazarların askerlik hatıralarının yanı sıra, makalemizden söz ettiğimiz ve askerliğini yapmış iki arkadaşımızın anlattıklarından alındı.

içerisinde tutarken, toplum çocuklaştırılır, farklı düşüncelerden, inançlardan, kültürel ve cinsel kimliklerden korkar hale getirilir ve tüm bu farklılıklar toplumsal bozulmanın nedeni olarak işaret edilir (Adorno, 2019, s. 69). Bu çerçevede seçilen düşman olarak dış gruplar varlığımıza yönelik ebedi bir tehdit olarak algılatılır.

Bu çerçevede militarizme, savaşa ve askerlik mesleğinin övülmesine dair bolca örnek bulunan Nihal Atsız romanlarının temel mesajı, Türk ırkının yenilmez olduğu ve birleşip kendi kültürünün özelliklerini kısıncanç şekilde koruduğu zaman çok büyük başarılar imza atacaktır yeteneklere sahip olduğudur (Saraçoğlu, 2004, s. 117). Bu sözleri Türklerin ordu-millet olduğu şeklindeki bir başka milliyetçi kalıp sözle ve askerlik yapmış olanların çok iyi bildiği "her Türk asker doğar!" sloganıyla birlikte düşünmek gerekir.

Şiddet eğiliminin her zaman ötekilere zarar vermeye yönelik olmadığını, bir yönüyle ötekileri bizden uzak tutma girişimi olduğunu ve bu girişimlerin esas olarak korku ve kaygılarımızla şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu korkular savunmacı tepkilere ve kendini savunmak için saldırgan ve şiddete başvuran ya da şiddete kayıtsız kalan militarist eğilimlere yol açmaktadır. Görüldüğü gibi önyargılarla beslenen bu tepkisel tutumların temel nedeni var olan düzenin ve "birliğimizin-beraberliğimizin" bozulması korkusudur ve bu da bu tehdidi bertaraf edebilme amacına yönelik, fiziksel şiddet ve hile de dâhil her türlü eylemin etik sorgulamalardan muaf olmasına ve meşru olarak görülmesine yol açmaktadır. Türkiye'de yetişkin erkeğin inşasında askerlik erkeklik-militarizm-milliyetçilik ilişkisi yoğun bir biçimde örülmemekte ve popüler/duygusal milliyetçilik bu militer şiddeti olumlamakta, hatta yüceltmektedir.¹³ Milliyetçi söylemlerde nasıl ki hareket-eylem düşünceden önce geliyor ise, bununla bağlantılı olarak, militaia (milislik) da barış dâhil her şeyden önce gelmekte ve milis/militan olmak bir vatanseverlik erdemi olarak yüceltilmektedir. Sonuç olarak yüceltilen barışçı (kadınsı) erdemler değil askeri (erkeksi) erdemler olmaktadır.

Milliyetçi duygular, sürekli olarak/her fırsatta ve her platformda "dış güçlerin devleti yıkabileceği" tehdidinin hatırlatılmasıyla işlenir. Bu "tehdit" ailenin bozulması, birlik ve beraberliğin bozulması gibi başka tehditlerle birlikte anılır. Güvensizlik duygusuyla hareket eden ve sürekli kendilerine düşmanca davranıldığını düşünen insanlar başkalarının onun kötülüğünü istediğine inanma eğilimindedir (Önderman, 2018, s. 120). Burada kendilerini değerli görme çabası içinde milliyetçi romantik bireylerin narsistik söylemler tarafından ayartıldığını söylemek mümkündür.¹⁴ Bu ayartılma değerli (şanlı, şerefli) bir topluluğun mensubu olan kişinin bu yolla kendini değerli ve önemli görme ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca etnik merkezci düşünme eğilimi kişileri gerçeklikten uzaklaştırmakta, mistik inanışlara sivrulmasına yol açmaktadır. Bu nedenle diyaloga ve alternatif görüşlere karşı olan bireylerin bu düşünsel katılıklarının sonucu yanıltılmış olmayı reddetmeleri olarak tezahür etmektedir. Dolayısıyla dış dünyaya güvensiz birey kendi içinde yanıltmazlığına, her şeyin kendi

¹³ Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Sünbuloğlu, 2013.

¹⁴ Kişinin kendisi hakkında iyi düşünmeyi tutkuyla istemesini de içeren narsisizm, kişinin kendisi hakkında olumlu düşünmesi anlamında öz-değerden farklıdır. Narsisizm kişinin kendi üstünlüğünü tesis etmek için duygusal bir yatırım yapmasıdır. Narsisizm bilişsel olmaktan çok, motivasyon ve duyguyla ilişkilidir ve narsistik bireyler üstünlük sağlamaya tutkulu bir ilgi gösterirler (Bkz. Önderman, 2020, s. 375-376).

çevresinde döndüğüne, herkesin kendisiyle uğraştığına ve hatta bütün dünyanın kendisini kışkırttığına ve güçsüzleştirmeye çalıştığına inanarak hareket edebilmektedir. Burada dış dünyaya karşı düşmanca tutumlar ve saldırganlığın kökeninde kendini koruma arzusu, bunun ardındaysa öz-benliğini kaybederek değersizleşeceği korkusu yer almaktadır. Aslında bu güçlü görünme ve buna kendini de inandırma eğilimi, insanların korkularına karşı geliştirmiş olduğu savunmacı reflekslere dayanmaktadır. Milliyetçi söylemlerde kendi mensup olduğu grup ve grubun değerlerine sadakatle bağlı olan üyeleri dışında herkesin kötü niyetle hareket ettiğine ve ahlaken değersiz olduklarına dair bir suçlayıcı eğilim sıklıkla görülmektedir (Önderman, 2018, s. 286-287). Milliyetçiliğin geçmiş anlatısı mensubu olduğu milletin ezildiğine, haksızlığa ve zulme uğradığına inandırmakta ve bu inanç, buna bir karşılık olarak öteki ve düşman olarak gördükleri grupları ezme, onlara zulmetme ve şiddet istencini ortaya çıkarmaktadır (Dede, 2021, s. 43) ve bu ezilmişlik, aşağılanmışlık duygusu kendisine zulmettiklerine inandıkları insanlara karşı ahlaki yükümlülüklerini askıya almalarına ve onlara yönelik uygulanacak zulüm ve şiddeti meşru görmelerine neden olmaktadır.

3. Anti-entelektüalizm

Popüler milliyetçi söylemlerde eylemin söze ve düşünceye üstünlüğü önemli esaslardan birisidir ve düşünce ve söz değil, duygu ve eylem ön plandadır. Bu, sonuç olarak, sistematik ve rasyonel düşünme ve eylemek yerine, hamasetin ve mitik anlamlandırma biçimlerinin öne çıkmasına neden olmaktadır.¹⁵ Eylemin söze üstünlüğü, Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi, bu siyasi hareketleri tarif ederken kullanılan isimlere de yansımaktadır. Milliyetçi hareket veya ülkücü hareket tanımlamaları eyleme verilen önemin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Umberto Eco'ya (2020) göre gelenekçilikten beslenen aydınlanma ve akıl karşıtlığı eylem kültürüne dayalı olup, eylem kendi başına güzellik olarak algılanır ve üzerinde düşünülmeden gerçekleştirilmesi istenirken, düşünme eylemi bir tür pasifizm olarak görülmektedir (Eco, 2020, s.42) Bu nedenle entelektüeller geleneksel değerleri terk etmekle suçlanırlar. Görüş ayrılıklarına ve eleştiriye hoşgörü gösterilmez. Görüş ayrılığı yerine görüş birliği aranır. Bu bağlamda barışseverlik de düşmanla işbirliği etmekle eşdeğer görülür, çünkü yaşam sürekli bir mücadele ve savaş olarak algılanmaktadır. Eril romantik bakış açısının egemenliğinde kahramanlık ve bununla bağlantılı olarak şiddet ve ölüm yüceltilir. Kafa karıştırdığı düşünülen kadınlara karşı olduğu gibi, eleştirel akıl yürütmeye de karşı olan bu romantizm, basit/sıradan olanı yücelterek, irrasyonel, mitolojik anlamlandırma biçimlerine bağlı kalır. Özetle, gelenek kültürüne dayalı olarak modernlik, rasyonalite ve analitik düşünce karşıtlığı ile farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik bir homojenleştirme, düş kırıklığından beslenen ve yitirilen şerefi yeniden ele geçirme çabasıyla biçimlenen aşağılanma ve böbürlenme ikilemi, ayrıca

¹⁵ Mitler ait oldukları kültürlerde sorgulanmadan doğru olarak kabul edilen ve kutsal bilinen değerleri yansıttıklarından, eleştirel düşünceyi sınırlar. Siyasal söylemlerde sıkça kullanılmalarının nedeni söylemin ardındaki ideolojiyi savunmayı kolaylaştırırken, eleştirilmesini zorlaştırmasıdır. (Morin, 2009, s. 103).

gücü ve şiddeti kutsayarak kadınları ve barışı aşağılayan bir machismo etiği, bu şiddetli eril romantizmin bileşenleridir (Eco, 2020, s. 41-46).

Milleti içine sızan veya sızmaya çalışan yabancı unsurlardan arındırmak ya da korunması gerekli olan homojenliği yabancıların bozmasına/kirletmesine engel olmak gerektiği söylemi, popüler milliyetçi söylemlerin en önemli bileşenlerinden birisidir. Milliyetçi söylemler karşılına aldığı olguları yozlaşmış, tehlikeli, yabancı saymaktadır. Milletin, millet olabilmesi için, kendi özüne dönmesi ve içinde yer alan ve özüne uymayan: özünü bozma kapasitesine sahip yabancı unsurları saf dışı etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bütün milliyetçi söylemlerde öze dönüş ya da özünü koruma/yitirmeme söylemlerini öne çıkardığı görülmektedir. Bu bağlamda, anti-entelektüalizm güç arayışı dışında her türlü inceliği, etik, estetik ve düşünsel duyarlılığı erkekliğin kaybı olarak görerek küçümseyen ve aşağılayan erkek egemen: maskülen kültürün dolaylı bir sonucudur. Erkekliğini yitirme korkusuyla birlikte var olan güç merkezli egemen erkeklige hanel getireceği düşünülen düşünsel ve sanatsal etkinlikler aşağılanmaktadır. Popüler milliyetçi söylemlerde entelektüel uğraşlara kuşkuyla yaklaşılmakta ve bu tür uğraşlar ulusal saflığı tehdit edebilecek faaliyetler olarak görülmektedir. Bilim ve sanata karşı mesafeli olmayı yeğleyen popüler milliyetçi söylemlerde yer alan varoluşsal kimlik kaygısı, aidiyet duygusuna olan ihtiyaç yabancı olarak görülen kültürün özümüzü bozacağı endişesiyle birlikte bir yandan savunmacı, öte yandan saldırgan ve aşağılayıcı tutumlara yol açmaktadır. Bu bilim ve sanat karşıtlığının temelinde "özümüzü" koruyabilmek kaygısının yer aldığını söyleyebiliriz. "Özü" müzünü korumak düşünsel faaliyetlere ancak bu "öz" e zarar vermemesi ve erkekliğimize hanel getirmemesi şartıyla izin verilmektedir.¹⁶

Ziya Gökalp'ten: *Okumuşlar bırakınız gururu/Milli harsı öğreniniz milletten... /O vicdandır, sizse onun şuur/ Köksüz şuur uzak değil cinnetten...* dizelerini alıntılaman Açıkel (2020, s. 123), devamında Gökalp'te, daha sonra Atsız'da da göreceğimiz anti-entelektüalizmi değerlendirirken Türk milliyetçiliğinin kolektif vicdanı öne çıkarırken bireysel vicdanı ve akıllı mahkûm ettiğini öne sürmektedir. Entelektüel ilgilere sahip olan ve bu meraklarının peşine düşen insanların bu tavrının içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmaları ile sonuçlandığı ve toplumsal ideallerden uzaklaşacağı varsayılmaktadır. Bu tür bireysel arayışlar milliyetçi vicdani kolektivizmin nezdinde, toplumun içine düşmesi muhtemel karmaşa ve bunalımların nedenleri olarak görülürler. Saraçoğlu da (2004) Nihal Atsız'ın yazılarındaki anti-entelektüel (Türklerin misyonu savaşmaktır, felsefe değil vb) öğelere işaret eder. Mehmet Kaplan'ın ifadeleri de aydınlardan, okuryazarlardan duyulan kuşkunun milliyetçilikte gömülü olduğunu ve zaman zaman şiddete varan anti-entelektüalizmi beslediğini göstermektedir. Kozmopolit bakış açılarının milliyetlerini kaybetmiş olan ve milletlerini sevmeyen insanların icat ettikleri düşünce akımları olduğunu öne süren Mehmet Kaplan'a göre milletlerinden kopan bu insanlar

¹⁶ Teknik ve teknoloji konusundaki tutumlar bunun dışındadır. Teknoloji konusunda milliyetçi ve muhafazakâr söylemlerin başlangıcından beri bir itirazı yoktur. Bu korumacılık düşünce, kültür ve sanat alanlarıyla ilişkili bir biçimde savunulmaktadır. Teknoloji erillijimizi bozacak değil güçlendirecek ve gücümüzü artıracak bir etken olarak görülmektedir.

millete (topluma) yabancılaşmakta ve bu yabancılıklarını kapatmak ya da meşru göstermek için milliyet fikrine düşman olmaktadır (Kaplan'dan akt. Akyıldız, 2010, s. 23).

Popülist milliyetçi dil ve söylemler örtülü olarak halktaki cehaletle, kültürün içindeki potansiyel şiddet ve arkaik öğelerle mücadele etmek, kültürü değiştirmeye çalışmak bir yana, onu onayladığını söylemekte, ondan yararlanmakta ve hatta onu yüceltmektedir. Kaldı ki, devletin sürekli kendisini tehdit altında hissettiği (bu korkuyu da halka yaymak için her fırsatı kullandığı) bir siyasal kültürde devletin kültür ve sanatı zapturapt altına alma çabası reel siyasetin en önemli faaliyet alanlarından birisi olmasının yanı sıra, bu söylemlerin popüler milliyetçi hassasiyetlere sahip geniş halk kesimlerinden de önemli ölçüde destek bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, yerlilik dediğimiz olgu milliyetçilik duygusu ve milliyetçi hareketlerin en önemli bileşenlerinden biridir. Yerli ve milli, Tanıl Bora'nın (2021, s. 238) işaret ettiği gibi şanlı geçmiş mitolojisini folklorik öğelerle harmanlayan bir milli özgünlük fetişi olarak öne çıkmakta ve etik soruları parantez içine alarak hamasete açılan kapı olması hasebiyle bir politik ahlak sorunu teşkil etmektedir (Gürpınar, 2017, s. 345). Milliyetçi söylemlerin yerlilik ve millilik konusundaki ısrarının kökenleri, eskidir ve temel olarak Batı karşıtlığına, Batının egemenliğine karşıt olan korumacı tepkilere dayanır (Erol, 2016, s. 33). Buna ek olarak yerli ve milli söyleminin günümüzde öne çıkarılıyor olması ve onunla bağlantılı olarak estirilmeye çalışılan ve taraftar bulmakta da güçlük çekmeyen yerlilik romantizmi ise, siyasal iktidarın ideolojik hegemonya aleti olarak iş görmektedir (Bora, 2010, s. 243).

Milletin veya milli kültürün varsayımsal saflığını korumak adına kaos yaratabilecek söylemlerden uzak durmayı öneren böylece taşra epiğini yücelten bu tutum, dünyanın geri kalanından tecrit olmayı da göze alarak kültürel anlamda taşralaşarak çağdaş dünyadan uzaklaşmaya/kopmaya yol açmaktadır. Evrenselci ve kozmopolit bakış açılarını reddeden ve kozmopolit kelimesini korunması gereken saflığın bozulması olarak gören milliyetçi söylemlerin toplumun entelektüel birikimini, kültürel sermayesini arttırmak ve evrensellik gibi gözle görülür bir çabası yoktur. Bu bağlamda kültürel iktidar adına evrensel (beynelmilel: milli olmayan) ve kozmopolit (karışık) kültürle mücadelenin öne çıktığını ve milli ve manevi değerlerle dolu bir kültür için bunu temsil etmediği düşünülen ötekilerle, başka deyişle, entelektüeller, sanatçılar, yazarlar, bilim insanları ve benzerleriyle mücadele edildiğini görmekteyiz. Bu konuda verilecek örnekler sayılamayacak kadar çoktur.¹⁷

¹⁷ Bu konuda güncel bir kaynak olarak Türk Ocakları'nın internet sitesindeki şu yazıya bakılabilir: <https://www.turkocaklari.org.tr/fahri-atasoy/aydin-olamayan-yabancilasmis-seckinler/1276> Bu tür yazıların içeriği toplumun kültürel ve ekonomik sermaye bakımından daha yoksul katmanlarına gidildiğinde "kozmpolit aydın" klişesine dönüşmekte ve bu/benzeri klişeler neredeyse bir küfür gibi kullanılmaktadır. Oysa kozmos ve polis sözcüklerinden (dünya kenti) türetilen kozmopolitik (çokkültürlülük) kentle, kentlilikle, dolayısıyla medeniyetle yakın anlamlara sahip bir sözcüktür.

Öte yandan popüler kültür ürünlerinde sayılamayacak kadar çok örneğini bulabileceğimiz Batı karşısında mağlup olmuş olmanın getirdiği ve şanlı tarihe yüceltmelerle telafi edilmeye çalışılan aşağılanmışlık duygusu popüler milliyetçiliğin romantik ve nostaljik bir duygu olarak kalıcılaşmasında en önemli etkenlerden birisidir.¹⁸

Gelenek arayışı içinde geçmişle bir bağ oluşturma çabası, destansı, ahlaken sağlam, erdemli ve eylem olarak tutarlı bir altın çağ özlemine neden olmaktadır. Milliyetçi söylemlerde nostaljinin güçlü bir motif olarak kendini hissettirdiği görülmektedir. Nostalji, psikanaliz literatüründe, kaybedilen bir şeye üzülmek yerine idealize edilenle meşgul olarak kayıplarından dolayı duyduğu acıyı hafifletmeyi işaret eder (Denis, 2010, s. 105-106). Bir otantiklik (özgünlük) arayışı çerçevesinde sahici toplumsal ilişkilerin çöktüğü ve günümüz toplumunun yabancılaştırıcı/yozlaştırıcı alametler gösterdiği inancı nostaljik arzuların güncelleşmesine neden olmaktadır. Her şeyin hızla değiştiği bir dünyada, bu değişimin hızı içinde “özgün bir şeylerin kaybedilmiş olduğu” hissiyle birlikte nostalji duygusu öne çıkmakta ve farklı siyasal ideolojilerle eklemlenebilmektedir. Burada birbirinden çok farklı geleneksel öğelerden bu hızı durdurması ve bizi özümüze döndürmesi yönünde muhafazakâr beklentiler egemendir (Cantek, 2013, s. 63). Bu çerçevede, Belge'nin (2008, s. 228) işaret ettiği gibi milliyetçilik kendini geçmişte bir yerde olan, bir milleti diğerlerinden farklı ve hatta üstün kılan ve kaybedilmesi halinde felakete yol açacak bir 'öz' ile tanımlarken, buradan hem bir kimlik hem de bir korku politikası devşirilmekte ve bu da savunmacı ve kimliği korumaya yönelik saldırgan refleksleri harekete geçirmektedir.¹⁹ Günümüz milliyetçi hareketleri kültürlerinin korunması arzusu ile güdülenmiş olup, kültürlerin kendilerini güvende hissetmedikleri zaman, çoğu kez baskıcı eğilimleri, tepkici kültürel korumacılığın bir aracı olarak, öne çıkarmakta ve bütünlüğün bozulması ve asimile edilme, tanınmama vb. korkular yüzünden tepkici ve baskıcı olmaya yönelebilmektedir. Bu korkular algılanan düşmanlık mitleriyle beslenmekte, bu da ayrımcılığı ve kültürel muhafazakârlığı teşvik etmektedir (Raz, 1994, s. 170). Bu çerçevede kültürel ve siyasal mitler devreye girmekte ve kültürel ve siyasal mitler toplumun o günkü psikolojisine, sorunlarına, beklentilerine, gereksinmelerine yanıt vermektedirler (Morin, 2009, s. 90). Bu mitlerin öne çıkması aşağılanan, dışlanan ve baskı altına alınan grupların, tepki olarak, kendi etno-kültürel kimliklerine saldırgan ve narsistik biçimde sarılmasından kaynaklanmaktadır. Milliyetçi duygulara hitap eden mistik anlatılar, düşüncüyü yoksullaştırıcı ve insanların saldırgan duygularını harekete geçirici özelliğe sahiptir.

¹⁸ 1960'ların tarihi Yeşilçam filmlerinin yanı sıra dönemin filmlerinde kozmopolit ve Batı taklitçisi şehir yaşamına karşı saf olan kır ikiliğine dayalı tüm replik ve retorikleri buna örnek verebiliriz (Güney, 2006, s. 209-226). Popüler çizgi romanlar ve popüler tarih romanları da bir başka örnektir. Yeşilçam filmlerinde, Özçınar'ın da (2009, s. 121-122) dikkat çektiği gibi, “geleneksel aile değerleri ve yozlaşmış batılı değerler arasında kalan insanlar filmlerin sonunda geleneksel değerleri tercih ederek seyircide tam bir arınma yaratırlar. Bu bağlamda Batı karşıtı söylem yüceltilerek geleneksel topluma dönüş arzusu dile getirilir. Bu dizi ve filmlerde sıkça değerlerin yıprandığı üzerinde durulur ve genellikle bu yıpranmışlık milliyetçilik mitinin yoğun olarak kullanılmasıyla giderilmeye çalışılır. Milliyetçi bir kahramanın özelliği olan delikanlılık son derece doğal hatta her Türk erkeğinin ulaşması gereken bir merteye olarak olumlanır (Özçınar, 2009, s. 127). Elbette futbol seyircisinden, özellikle uluslararası karşılaşmalarda yapılan tezahürat ve eylem tarzları gibi kitlesel/popüler ve 'işlevsel' kanallar da var.

¹⁹ Şu haberdeki bir akademisyen tarafından sosyal medyada yazılmış “avı yasaklamak, **Türkü** silahsızlandırıp, **Lgbtxyz**, sanal robot yapma politikasıdır” ifadesi., milliyetçilikle cinsiyetçilik ilişkisini ve bu bağlamdaki erilmerkezci kaygıları ifade eden popüler milliyetçi söylemlerin mükemmel bir örneğidir:

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yaban-hayat-profesoru-baskaya-avi-yasaklamak-turku-lgbtxyz-yapma-politikasi-haber-1504448>

Bu bağlamda bir (iç) grubun öteki (dış) gruba karşı bazı alanlarda üstünlüğünü sağlamak ya da korumak esasına dayalı olan ve bu nedenle temelinde rekabet olan basmakalıp yargıların “öteki”ne nesnel yaklaşmayı imkânsız kılarak gerçeklerden uzaklaşmaya neden olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Popüler milliyetçi söylemlerde üstünlük iddiaları bir ortak payda olma özelliğine sahipken, bu üstünlük iddiası bir yandan millet menfaatine olduğu düşünülen tüm yanlı davranışları meşrulaştırmakta ve üstünlük duygusu eşitlik değil imtiyaz (ayrıcılık) talebine dönüşmektedir. Artık klasikleşmiş bir popüler milliyetçi slogan olan “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” sloganı Türkler dışındaki herkesi birer hain veya potansiyel düşman olarak görmenin en somut ifadelerinden birisidir. Varoluşsal bir mesele olarak kimlik kaygılarının getirdiği duygusal yönelimler çerçevesinde popüler milliyetçi söylemlerde yitirilen üstünlüğü yeniden ele geçir(rebil)me arzusunun sürükleyici bir etken olduğu görülmektedir. Hatta bu amaçla tarihin yeniden yazımına girişme faaliyetleri ve komplo teorileriyle bezenmiş popüler ürünler büyük ilgi görmekte, bu ürünlerde dile getirilen “gizlenen hakikatler” söylemi, kitleler nezdinde önemli ölçüde kabul görmekte ve bu türden girişimler milliyetçi kesimlerde çok etkili olmaktadır.²⁰ Geçmişte “var olan” üstünlüğü kaybetmiş olmanın yarattığı travmatik düşler geçmiş güzel günlere özlemin, tarihsel söylemler aracılığıyla, her dönem diri kalması ve taraftar bulmasının önemli nedenlerinden birisidir. Kimlik kaygısı ve aidiyet ihtiyacının getirdiği yaşanan hayata ilişkin kesinlik ve anlam arayışı milliyetçilik duygusuyla beslendiğinde dogmatizme²¹ saplanmaya neden olmaktadır. Milliyetçi romantizme kapılan bireyler gündelik yaşamın belirsizlikleriyle baş edebilme çabası içerisinde kendileri için açık-seçik, kolay ve toplumsal sorunlara kestirme çözümler, hedefler gösteren söylemlere rağbet göstermekte ve neredeyse her şeyi kesin karşıtlıklar biçiminde düşünme eğilimi öne çıkmaktadır.

Mitik algılama biçimleri ve kutsala dayalı sembolizm popüler milliyetçi söylemlerin önemli unsurlardan birisidir.²² Siyasal iktidarlar mitleri gündelik yaşam içerisinde tüm söylemlerde temel belirleyen kılarak toplumu akılcılıktan uzaklaştırmayı ve duygularına seslenmeyi öne çıkarırlar. Kutsal ve dolayısıyla dokunulmaz anlatılara dönüşen mitler, bu bağlamda, siyasal iktidarların güçlerini pekiştirme amacına hizmet ederler. Milliyetçi romantizmin cazibesine kapılan veya baştan çıkan bireyler ve toplulukların, kendilerini iyi

²⁰ Türk tarih Tezi (1930’lar), 1960’larda Yeşilçam filmleri ve günümüzde Diriliş Ertuğrul, Sultan Abdülhamit dizileri, Kurtlar Vadisi ve terörle mücadele dizileri ve dönemin diğer popüler dizileri. Burada 1930’larda yapılan çalışmaların görece edebi ve bilimsel yönleriyle öne çıkarken, günümüzde bu işleyişin kitle kültürü ve kitle iletişim araçları aracılığıyla yaygınlaştırılmaya çalışıldığını görüyoruz. (Bu konuda kapsamlı bilgi ve tartışma için Bkz. Ünal Çınar, 2020 ve Çavdar, 2020).

²¹ Dogmatizmi “düşünce sisteminin katılığı, değişmeye karşı direnç, savunduğu görüşleri tüm mantıksal ve bilimsel verilere, deneyimlere karşı duygusallıkla, inatla ve inançla savunma” olarak tanımlayabiliriz (Rokeach, 1954, s.198). Kapalı ve dar bir dünya görüşünün ifadesi olarak dogmatizm, bu nitelikleri ile otoriterliğin, önyargının ve saldırganlığın bilişsel-psikolojik-kişisel-davranışsal temellerini oluşturmaktadır.

²² Toplumsal hareketleri yönlendiren söylemler güçlerini kültürel mitlerden almaktadır. Bireyleri cezbederek harekete sürükleyen ideal imgelerin çoğu mit kaynaklıdır. Bu imgelerin doğruluğunun kanıtlanması gerekmez çünkü doğru olduklarına “inanılır” (Sorel, 1961, s. 50). Kültürel mitler “toplumun benliğinde yatan ve fevkalade insanların yaptıkları fevkalade işleri betimleyen öykülerdir.” Bu öyküler topluma “doğruyu ve iyiyi gösteren” kılavuzlardır (Hart, 1997, s. 242). “Her kültür geçmişini mitler aracılığıyla bir öykü şeklinde yeniden kurgular” (Osborne, 2001, s. 43). Kültürel mitler toplumların en derin değer yargılarını, ideallerini ve beklentilerini içlerinde barındırırlar (Kapferer, 1988, s. 1). Bu nedenle, “toplumları birbirinden ayıran temel öğeleri” yansıtırlar (Smith, 1999, s. 57). Ulusal benliğin özü olan bu öğeler, siyasal söylemlerde farklı ideolojik amaçlarla tekrar tekrar yorumlanarak, sık sık kullanılırlar (Burke, 1989: 303). Bu nedenle kültürel mitler, hem ilkel hem de modern anlamda topluluk ruhu aşıl原因 söylemlerin vazgeçilmez bir parçasıdır.

hissedebilmesi için, üstünlük kurabileceği ve aşağılayabileceği ötekilere ve hatta düşmanlara ihtiyacı olduğunu biliyoruz. Bu ihtiyaç nesnel durumları çarpıtmaya ve her şeyi kendine göre algılamaya varabilir. Nesnel durum kendi duygu ve inançları ile çelişiyorsa, gerçekleri kendi arzuları doğrultusunda değiştirmeye ve yeniden biçimlendirmeye çalışabilirler. Gerçekdışına rağbet etmenin nedeni kendini iyi, haklı ve üstün görebilme ihtiyacıdır. Bu bağlamda bir güvenlik talebiyle birlikte iktidar arzusu olarak öne çıkan milliyetçi duygular kişinin kendisini aldatmasıyla sonuçlanabilme potansiyeline sahiptir. Orwell'e göre (2018, s. 33); kendi bireysel amaçlarından üstün bir şeye hizmet etme duygusuyla kendisinin haklılığına sarsılmaz bir güven duyan milliyetçiler, bu haklılıklarının onaylanması amacıyla dürüstlükten sapma potansiyeline sahiptirler. Korku, nefret, kıskançlık ve güce tapınma işin içine girdiğinde bu gerçeklik hissini tahrip etmekte, doğru ile yanlış birbirine karışmaktadır. Sorumluluk gruba aktarıldığında ve grubun saygınlığı her şeyin üstünde tutulduğunda bağışlanamayacak hiçbir suç olmadığını söyleyen Orwell (2018, s. 52) işin içine sadakat girdiği zaman gerçeklik duygusuyla birlikte ahlaki ve insani duyarlılıkların da işlemez hale geldiğini söylemektedir.

Sonuç

Bu makalede kitleler içinde milliyetçi romantizmi, coşkuyu diri tutmayı amaçladığı anlaşılan söylemler ve bunların popüler karşılıkları, erilmerkezcilik, anti-entelektüalizm ve militarizm bağlamında ele alınmıştır. Erkek iktidarının geleneğe bağlılık söylemi çerçevesinde sürdürülme arzusu ile kahramanlık mitlerine yaslanan bir militarizmle yoğrulmuş eril milliyetçi duyguların yoğunluğu, özellikle erkekleri, erişkin/olgun birer birey olmaktan alıkoymaktadır. Ayrıca, romantik milliyetçilik, tarihi gerçekleri tahrif etmenin yanı sıra insanları nesnel hakikatleri görebilme kabiliyetinden yoksun bırakabilmektedir. Milliyetçiler, hakikate sadık kalmak yerine, hakikat kendi arzuları ile örtüşmediğinde kendi hakikatlerini, kendi meşreplerince inşa etmeye girişirler ve inşa ettikleri bu hakikatin yanılmazlığına da yürekten inanma eğilimi (ve ihtiyacı) içindedirler. Günümüzde mikro veya makro düzeylerde yerlici ve millici duygu ve tutumlar eski/arkaik/irrasyonel tutum, tavır ve eğilimler olarak var olmayı sürdürürken (Cantek, 2013, s. 18) yerlililik anlayışı toplumsal gelişimin önünü tıkamakta ve sonu gelmez çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Milliyetçi romantizm, vatan ve millet sevgisini yoğun biçimde vurgularken, eril ve şiddete yatkın duyguları yoğunlaştırarak savaşçı duygulanımları öne çıkarmaktadır. Bu eril ve militer romantizm koşulsuz bir sadakat, boyun eğme, itaat etme, bir sistemin ögesi olma nitelikleriyle birlikte kişinin özneliğine alan bırakmamakta olup, milliyetçi romantizmin akıl ve iradenin özerkliğini ortadan kaldırabilme potansiyeline sahip olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz toplumlarının sahip olduğu teknolojik imkânlar başka kültürlerle teması ve farklı ülkelerde yaşamayı olağanlaştırırken ve başka kültürleri anlama gerekliliklerine göre politikaları yenileme çabaları öne çıkarken, popüler milliyetçi eğilimlerin çoğalması milliyetçiliği şiddeti ve savaşları tetikleyebilecek bir ideoloji haline getirmektedir.

Bu çerçevede kendini koruma reflekslerinden ve içselleşmiş korkulardan beslenen denetimden, disiplinden, sertlikten, saldırganlıktan, aşırı heyecandan ve güce aşırı değer vermekten ve tahakküm kurmaya yönelmekten

yana değil, esenlikten, güvenden, yaşamadan ve yaşatmaktan yana, daha iyi ve yaşanır eşit ve özgür (adil) bir dünya tasarımını benimsenmek toplumsal ve küresel çatışmaların çözümlenmesi için en acil ihtiyaçlardan biri olarak görülmektedir.

Popüler milliyetçilikte öne çıkan eril üstünlük duygusunun bir yandan millet menfaatine olduğu düşünülen tüm yanlı davranışları meşrulaştırmaya yaradığını, öte yandan ise bu üstünlük duygusunun bir eşitlik talebine değil, imtiyaz (ayrıcalık) talebine dönüştüğünü belirtmiştik. Tanınma ve kabul görme arzusunun iki çeşidini burada birbirinden ayırmak gerekir. Başkalarının eşiti olarak kabul görme arzusu-isothymia- ve başkalarından üstün olarak tanınma arzusu-megalothymia olarak bilinmektedir (Fukuyama, 1999, s. 215, akt., Dardot ve Laval, 2018, s. 56-57). Bu Todorov'un (2008, s. 66) uyuşum takdiri ve ayrıcalık takdiri düşüncesiyle de örtüşmektedir. Başkalarının eşiti olarak kabul görme arzusuyla birlikte vatanını, milletini sevmek ve insanların ve milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı yönündeki eşitlik ve bağımsızlık talepleri asla kınanamayacak olan bütünüyle haklı ve meşru arzu ve taleplerdir. Burada tartışmalı olan başkalarından üstün olarak kabul edilme ve tanınma talebidir ki, bitmeyen savaşların ve eril şiddetin kaynağının da burada aranması gerekir. Barışçı erdemlerin değil askeri erdemlerin yüceltilmesi ve savaşta gelip gelenlerin (fethedenlerin) mağlup olanlar (fethedilenler) üzerindeki hakları üzerine kurulu fetih (savaş) mantığı, hepimizin ortak malı olan ve birlikte yaşanacak bir dünyada, artık geride bırakılması gereken bir anlayıştır. Ferguson'un (2022, s. 110) 18. yüzyılda dile getirdiği gibi "savaştaki başarı hiçbir hak tesis etmez." Rousseau'nun bilinen sözü "güç hak doğurmaz" da en geniş anlamıyla, burada hatırlanmalıdır. Artık güce ve zorbalığa değil hak odaklılığa dayalı bir uygarlığın tesis edilmesinin vakti gelmiştir. Thanatos'a (saldırganlık, şiddet ve rekabete) dayalı eril uygarlık anlayışları geride bırakılarak bunun yerine Eros'a (yaşamaya, yaşatmaya, işbirliği ve dayanışmaya) dayalı, cinsiyetçi, ayrımcı ve kaba güce dayalı olmayan yeni uygarlık anlayışlarının öne çıkarılması gerekmektedir. Yaşanmamış bir hayattan kaynaklanan korku ve şiddete karşı yaşamı savunmamız ve -gerçek ya da simgesel- tüm tahakküm biçimlerine karşı insan hakları temelli, özgürlükçü, eşit, adil ve barışçıl bir dünyada birlikte yaşamaya dayalı bir uygarlık anlayışı için mücadele etmek insanlığın bir beka sorunu ile karşı karşıya olduğu günümüzde hayati bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Açıkel, Fethi. (2020). Devletin manevi şahsiyeti ve ulusun pedagojisi. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt: 4, Milliyetçilik* içinde (s. 117-139). İstanbul: İletişim.
- Adorno, Theodor W. (2019). *Otoriteryan kişilik üzerine*. İstanbul: Sel.
- Akyıldız, Kaya. (2010). Büyüyen çöl: Vatan, Türklük ve kalıcılaştırmış olağanüstü hâl. *Toplum ve Bilim*, 117, 19-40
- Andrews, Walter G. ve M. Kalpaklı. (2020). Sevgililer çağı -erken modern dönemde Osmanlı- Avrupa kültürü ve toplumunda aşk ve sevgili. (N. Z. Yelçe, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atsız, H. Nihal (2010). *Yolların sonu*. İstanbul: Ötüken.

- Atsız H. Nihal (2021). *Bozkurtlar –Bozkurtların ölümü ve Bozkurtlar diriliyor*. İstanbul: Ötüken.
- Aydın, Suavi (2003). Kimlik. S. Aydın ve K. Emiroğlu, *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 469-76). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Aydın, Suavi (2003). "Etnosantrizm". S. Aydın ve K. Emiroğlu, *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 288). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Aydın, Suavi ve Erdal, Yılmaz Selim (2012). *Antropoloji*. 6. Basım. Eskişehir: AÖF.
- Berlin, İsaiah (1976). *Vico and Herder*. Londra: Hogarth Press.
- Berlin, İsaiah (1999). *The roots of the romanticism*, Londra: Chatto and Windus.
- Bilig, Michael (2002). *Banal milliyetçilik*. (Cem Şişkolar, Çev.). İstanbul: Gelenek.
- Belge, Murat (2008). *Genesis: 'büyük ulusal anlatı' ve türlerin kökeni*. İstanbul: İletişim.
- Bora, Tanıl. (2021). "Yerli ve milli". Yasemin Çongar, Mustafa Arslantunalı, Lebriz İsvan (Ed.), *Ne mutlu eğitim diyene: Milliyetçilik tartışmaları* içinde (s. 238-252). İstanbul: Kiraathane.
- Burke, Kennet (1989). *On symbols and society*. Chicago: Chicago University Press.
- Burke, Peter (2011). *Tarih ve toplumsal kuram*. (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Calhoun, Craig (2007). *Milliyetçilik* (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cantek, L. (2013). *Cumhuriyetin buluş çağı: Gündelik yaşama ilişkin tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim.
- Çavdar, Ayşe. (2020). Dumrul'un öksüz ve yetimleri, *Birikim*, 371, erişim: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-372-nisan-2020/10037/dumrul-un-oksuz-ve-yetimleri-devlet-kompleksi-ii-oguz-mete-destanlari-babayi-oldurmek/11720>
- Çoban, Barış. (2013). Gösteri iktidarı ve militarist erkeklik, N. Y. Sünbuloğlu (der.), *Erkek millet asker millet* içinde (s.187-204). İstanbul: İletişim.
- Çoban, Barış (2009). Medya, resmi tarih ve milliyetçilik. (Haz.) B. Çoban, *Medya, milliyetçilik ve şiddet* içinde (s. 29-62). İstanbul: Su.
- Çobanoğlu, Yavuz. (2020). *Muğlaklık çağında politik kültür ve zihniyet çözümlenmeleri*. İzmir: Duvar.
- Dardot, Pierre ve Laval, Christian (2018). *Dünyanın yeni aklı : Neoliberal toplum üzerine bir eneme*, (Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dede, Kadir. (2021) Milliyetçiliğin Serüveni: Tarih, gündelik yaşam ve şimdiki zaman. Yasemin Çongar, Mustafa Arslantunalı, Lebriz İsvan (Ed.), *Ne mutlu eğitim diyene: milliyetçilik tartışmaları* içinde (s. 16-45). İstanbul: Kiraathane.
- Denis, Paul. (2010). Depresyon ve nostalji. (Z. Okçuoğlu ve Talat Parman, Çev.). *Psikanaliz Yazıları* 21, 105-116.
- Eco, Umberto (2020). *Beş ahlak yazısı* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can.
- Edley, N. ve Wetherel, M. (1996). Masculinity, power and identity, in M. M. An Ghail (ed.), *Understanding masculinities-social relations and cultural arenas*, (s. 97-113). Open University Press.
- Enriquez, Eugene. (2004). *Sürüden devlete toplumsal bağ üzerine psikanalitik deneme*. (N. Tural, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Erol, Murat. (2016). *Yerlilik düşüncesi*. İstanbul: Profil.

- Ferguson, Adam (2022). *Ahlak felsefesi kuramları: pozitif hukukun liberal temelleri*. (Caner Birdal, Çev.). İstanbul: Oniki Levha.
- Fukuyama, Francis (1999). *Tarihin sonu ve son insan*, (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: Gün.
- Goodblatt, David (2006). *Elements of ancient jewish nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Güney, Atilla (2006). Resmi milliyetçilikten popüler milliyetçiliğe geçiş: 1960 sonrası Türk sineması üzerine siyasal bir deneme, *Doğu Batı*, 39, 209-226.
- Gürpınar, Doğan (2017). *Yerli ve milli- Türk düşününde hamasi söylemler*. İstanbul: Liber Plus.
- Hart, Roderic (1997). *Modern rhetorical criticism*. Boston: Allyn & Bacon Press.
- Hearn, Jeff (2004). From hegemonic masculinity to the hegemony of men, *Feminist Theory*, 5(1), 49-72.
- Higate, Paul ve Hopton, John (2005). War, militarism and masculinities", in R.W. Connell, M.S. Kimmel, J. Hearn (ed.), *Handbook of studies on men and masculinities* (pp.432-47). California: Sage.
- Kandiyoti, Deniz (2019). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (A. Bora ve diğ., Çev.). İstanbul: İletişim.
- Kapferer, Bruce (1988). *Legends of people, myths of state: Violence, Intolerance, and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington: Smithsonian Institution.
- Kayaalp, Levent (2014). "Yıkıcılığın insani kökenleri". Tefrika İkiz (Haz.), *Küçük farklılıkların narsisizmi* içinde (s.114-124). İstanbul: Bağlam
- Kerestecioğlu, İnci Ö. (2021a). Milliyetçilik: Uyuyan güzeli uyandıran prens"ten Frankeştayn'ın canavarına. H. Birsen Hekimoğlu (Örs) (Der) *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler içinde* (s.309-350). 11. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kerestecioğlu, İnci Ö. (2021b). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de milliyetçilik ve feminizm ilişkisi: İhtilaflar ve ittifaklar. Yasemin Çongar, Mustafa Arslantunalı, Lebriz İsvan (Ed.), *Ne mutlu eşitim diyene: Milliyetçilik tartışmaları* içinde (s.99-130). İstanbul: Kiraathane.
- Kumar, Krishan. (2020). "Milliyetçilik" (P. Ergenekon, Çev.), Bryan S. Turner (Ed.) *Sosyoloji sözlüğü*, içinde (s. 621-22). İstanbul: Pinhan.
- Löwy, Michael (1999). *Dünyayı değiştirmek üzerine*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı
- Mills, C. W. (1974). *İktidar seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.). Ankara: Bilgi.
- Morin, Aysel (2009). "Türk kimliğinin mitik temelleri: Nutuk'un yakın okunması", Gönül Pultar (Der.), *Kimlikler lütfen: Türkiye Cumhuriyeti'nde kültürel kimlik arayışı ve temsili* içinde (s.87-104). Ankara: ODTÜ.
- Mosse, George (1996). *The image of man: the creation of modern masculinity*. Oxford: Oxford University Press.
- Mumford, Lewis (2013). *Tarih boyunca kent*. (G. Koca, T. Tosun, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Nagel, Joan (1998). Masculinity and nationalism: Gender and sexuality in the making of nations", *Ethnic and Racial Studies*, 21, 242-269.
- Orwell, George (2018). *Faşizm kehanetleri*. (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel.
- Osborne, Brian S. (2001). Landscapes, memory, monuments and commemoration: Putting identity in its place, *Canadian Ethnic Studies*, 33(3), 39-78.

- Oskay, Ünsal (1993). *19. yüzyıldan günümüze kitle iletişimin kültürel işlevleri: Kuramsal bir yaklaşım*. İstanbul: Der.
- Önderman, Murat (2018). *Türkiye’de paranoid ethos*. İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Önderman, Murat (2020). Utanç: Sosyo-kültürel bir fenomen. İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Özçınar, Meral (2009). Popüler bir kimlik olarak milliyetçilik: delikanlılığın önlenemez Yükselişi. Barış Çoban (Haz.), *Medya, milliyetçilik ve şiddet* içinde(s.119-130). İstanbul: Su.
- Özkırımlı, Umut (2020a). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı
- Özkırımlı, Umut (2020b). Türkiye’de gayriresmi ve popüler milliyetçilik. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, cilt: 4, Milliyetçilik* içinde (s.706-717). İstanbul: İletişim .
- Raz Joseph (1994). *Ethics in the public domain*. Oxford: Oxford University Press.
- Renan, Ernest (2016). *Ulus Nedir?* (G.Yavaş, Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Rokeach, Milton (1954). The nature and meaning of dogmatizm, *Psychological Review*, 61, 194-204.
- Sancar, Serpil (2016). *Erkeklik: İmkansız iktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis.
- Saraçoğlu, Cenk (2004). Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız, *Toplum ve Bilim*, 100, 100-124.
- Smith, Antony D. (2017). Etno-sembolizm ve Milliyetçilik (Bilge F. Çallı, Çev.). İstanbul: Alfa
- Smith, Anthony D. (1999). *Myths and memories of the nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Antony D. (2010). *Nationalism: theory, ideology, history*. Cambridge: Polity Press.
- Sorel, Georges (1961). *Reflections on violence*. New York: Collier.
- Tanrıöver, H. U. (2008). Sen benim kim olduğumu biliyor musun? Toplumsal yaşamda kimlik izdüşümleri. İstanbul: Hil Yayınları
- Ünal Çınar, Reyhan (2020). *Ecdadın icadı: AKP iktidarında bellek mücadelesi*. İstanbul: İletişim.
- Yumul, Aris (2021). Dini dünya görüşünden seküler milliyetçiliğe ‘büyük varlık zinciri. Altuğ Yılmaz (Ed.), *Medya ve nefret söylemi-II, değişmeyen sorular, güncel tartışmalar* içinde (s. 119-126). İstanbul: Hrant Dink Vakfı
- Wardetzki, Barbel. (2018). *Siyasette ve toplumda narsisizm, ayartma ve iktidar*. (D.Cankoçak, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Veyne, Paul. (2016). *Yunanlar Kendi Mitlerine İnanmışlar mıydı?* (M. Alkan, Çev.). İstanbul: Alfa
- Vigneault, Jacques (2014). “Bireysel ve kolektifte Freudçu küçük farklılıkların narsisizmi kavramına giriş”, Tefrika İkiz (haz.), *Küçük farklılıkların narsisizmi* (Ö. Alemdar, Çev.) içinde (s. 38-49). İstanbul: Bağlam.